

LŐKÖS ISTVÁN

„Zriniana” – csáktornyai „triptichon”

zléses, a „díszkiadás” fogalmával méltán illelhető könyvcsomagot hozott a posta Csáktornyáról. Három kisméretű kötet, formás dobozban, a kötetek borítóján és hátlapján a Zrínyi és a Frangepán család címerével. Az első kötet Zrínyi Péterné Frangepán Katalin imádságos könyvének, a *Putni tovarušnak* (Útitárs) hasonmás kiadása, a második ennek modern transzkripciója, míg a harmadik a kiadást gondozó csáktornyai tudós filológus, Zvonimir Bartolić monográfia igényű és terjedelmű tanulmánya. Ez utóbbi kötet ezt a szép címet kapta: *Majka Katarina*, amely ily tömörséggel magyarul visszaadhatatlan. A horvát nyelvhasználó tudatában a *majka* (anya) itt a misztérium szférájával korrespondál: a századok során az Istenanya képzele tapadt hozzá, szakrális színezete van – akkor is, midőn a haza fogalmának színönimájaként használják. Bartolić interpretációjában „Majka Katarina”, azaz Zrínyi Péterné Frangepán Katalin a horvát nép, a nemzet édesanyjaként jelenik meg, aki mártíriumával érdemelte ki e szakrális felmagasztalást.

A *Zriniana* címet viselő „triptichon” egy esztendő leforgása alatt immár második kiadásban is elfogyott. Igazi könyvsiker tehát, s illik ideírni: 2005-ös edíciója a Frankfurti Könyvvásáron a világ száz legrészebb kiadványának egyike minősítést kapta.

E szép kiadvány hazai (horvátországi) népszerűsége korántsem csak a nemzetközi siker függvénye. Titkát a nemzeti hagyományok és értékek iránti töretlen nemzeti identitásban jelölhetjük meg. A hivatalos kultúrpolitika éppúgy áldozatkész vállalója a hagyományörzésnek, mint a köznép. (Itthoni illetékeseink követhetnék a példát!) Nem itt a helye felsorolni a kapcsolódó tényeket, de néhány adat említése talán mégsem felesleges. A XIX. században alapított, tudományos és tágabb kulturális missziót vállaló és teljesítő Matica hrvatska nemcsak Zágrábban, hanem a vidéki városokban is jelen van, mondhatni: behálózta egész Horvátországot – egyik méltán híres egysége-szervezete éppen Csáktornyán működik. Központi költségvetésből származó anyagi lehetőségeikről folyóiratok tanúskodnak, máskor a szűkebb régió, egy-egy város irodalmi-kulturális örökségét jelentő, de országos jelentőségű költő, író, festő- vagy szobrászművész emlékének ápolása és a kapcsolódó rendezvények. A keret: kiállítások, tudományos konferenciák rendezése, egy-egy nehezen hozzáférhető mű kritikai igényű közreadása. Most éppen ez a Zrínyi-filológiát gyarapító csáktornyai kiadvány, amelynek világrahozatalában a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár is részt vállalt.

Zrínyi Péterné Frangepán Katalint íróként eddig is számon tartotta az irodalomtörténet. A *Putni tovaruš*t már a XIX. században jeles irodalom- és művelődéstörténészek méltatták, s a méltatások száma az elmúlt évszázadban is gyarapodott.

A raritásnak számító mű azonban máig még a szakértők számára is nehezen volt hozzáférhető. Közreadását, szaktudományi méltatását e tény mellett az író sokáig lappangó verseinek felfedezése is ösztönözte, időszerűvé tette. Ez a poézis – a *Putni tovaruš* szépprózai értékeivel és erényeivel együtt – sajátos színt jelent a régi horvát irodalom egyáltalán nem szegényes spektrumában. Ez utóbbi allúzióink itt, Magyarországon, talán még mindig némi magyarázatra szorul. A horvát írásbeliség és irodalom évezredes történetéről tudni kell: az az elmúlt ezer év folyamán három nyelvjárásban, különböző, egymástól földrajzilag, olykor geopolitikailag is elkülönülő

régiókban született meg. Dalmáciában, közelebről Splitben *ču* nyelvjárásban már 1501-ben egy haténekes eposz: Marko Marulić *Juditja* reprezentálta a litteratura croaticát. A XV. századtól Dubrovnikban a *što* nyelvjárást használva lett két poéta is a horvát petrarkizmus európai rangú reprezentánsa: Šiško Menčetić és Džore Držić. Ez utóbbi névrokona, Marin Držić az európai drámatörténetbe írta be nevét kitörölhetetlenül *Dundo Maroje* című vígjátékával, a XVII. században pedig Ivan Gundulić alkotta meg az európai barokk eposzköltészet egyik remekművét, az *Osmant* – ugyancsak ezt a dialektust használva. A harmadik nyelvjárás, a *kaj* irodalmi nyelvként, a XVI. század végétől emancipálódott, s lett az északi horvát területeken nem hanyagolható esztétikai értékeket hordozó művek formai kerete.

Ebbe a háromágú irodalomtörténeti kontextusba illeszkednek Zrínyi Péter, Frangepán Katalin és testvéröccse, Frangepán Ferenc Kristóf írói-költői opuszai. Sajátos módon mégpedig: nyelvileg egyformán kötődve mindhárom dialektushoz. A magyarázat kézenfekvő: a családi birtokok kiterjedt volta okán Csáktornytól Ozaljig és a Tengeremlékig (Primorje) olyan tájakhoz kötődtek, ahol mindhárom nyelvjárás honos volt, s csak természetes – mondja a XX. század dialektológusa – , műveik e három dialektus nagyszerű elegyét jelentő nyelvi köntösben születtek meg. S mert a mecénatúra mindkét családnak hagyományosan erénye volt, okkal vélhető a kor és e régió jeles tudósainak, literátorainak támogatása. A jezsuita Boltízar Milovec és a szótáríró pálos atya, Ivan Belostenec egyformán kötődtek a két családnak, s az ekképpen gyarapodó intellektuális közösséget az utókor már méltán aposztrofálja ozalji írói körként.

De mit is tudhatunk, vagy kell(ene) tudnunk itt, magyarhonban is, Frangepán Katalinról? A historiában jártasabb olvasó talán annyit igen, hogy Zrínyi Péter felesége, Zrínyi Ilona édesanyja, I. Rákóczi Ferenc majd Thököly Imre anyósa, Frangepán Ferenc Kristóf testvérnénje, akit férje és fivére kivégzése után mindenéből kiforgatva, gyermekeitől elszakítva nyomorúságos számkivetésbe parancsolt a császári önkény. Miként leánya, Ilona, ő is szilárd jellem, szuverén egyéniség, aki egyszerre volt négy Zrínyi gyermek (Ilona, János, Judit, Zora Veronika) édesanyja, s aki már fiatalasszonyként a hatalmas Zrínyi–Frangepán birtok „spiritus movense”; aki férje bánni kinevezése után diplomáciai küldetés vállalója – Velencében is, Bécsben is a francia követvel tárgyal – , s lánya és I. Rákóczi Ferenc esküvőjén magyar előkelőségek, majd a lengyel királyi udvar képviselőjének is tárgyalópartnere. Életének tragikus fordulata és későbbi kálváriája 1670. április 14-én kezdődik. Spankau generális ekkor szállja meg Csáktornyt, s Katalint és legkisebb lányát már másnap Ausztriába deportálják. A császár benne is veszedelmes ellenfelet lát, s 1672-ben a grad dominikánus nővérek zárdájába parancsolják, lányát pedig az orsolyiták klagenfurti kolostorába.

De honnan a késztetés – kérdezhetjük – , hogy mozgalmas, megpróbáltatások stációival teli életútján e tragikus sorsú asszony még az irodalom mecénatúrájára is vállalkozott, mi több: maga is a horvát Parnasszusra igyekvők sorába lépett?! Akarásának titka a családi tradícióban s jelen kora szellemi mozgalmaiban keresendő. Krk szigetén már a XI–XII. században „feljegyezték” az első Frangepán ős, Dujam nevét, a XIII–XIV. században pedig ugyanitt már „Frangepán hercegekként” tartja őket számon az egykorú horvát írásbeliség. Mi magyarok tudjuk: Frangepán János leánya: Perényi Gáborné alias Frangepán Katalin a *Páli levelek* magyar fordítójának, Komjáti Benedeknek volt a mecénása, egy másik Katalin pedig, az ozalji Frangepán-ág szülötte, a szigetvári hős Zrínyi Miklós hitvestársa, ő Nikola Dušić *Raj duše* (A lélek paradicsoma) című művének kiadását támogatta 1560-ban. Zrínyi Péter hitvese, immár a harmadik Katalin, a művelt horvát generális, Frangepán Kristóf Farkas leánya csak folytatja a sort, ő a kortársak körében és később is Cicero Croaticusként aposztrofált tudós jezsuita, Boltízar (Baltazar) Milovec *Dvoi dussni kincb* (Két lelki kincs) című munkájának volt a mecénása.

A családi tradíció további adalékokat is tartogat. Egy rövid tallózás ezúttal sem felesleges. A hagyomány szerint Frangepán Bernát a Bibliát fordíttatta horváttra, melynek kallódó textusát

– Tübingenben kinyomatni akarván – a horvát protestáns írók is sokáig keresték. Frangepán Katalin vélhetően ismerője volt az isztriai ferences Franjo Glavinic *Četiri posljednja človeka* (A négy utolsó ember) és *Cvit svetih* (A szentek virága) 1628-ban megjelent két művének, hisz az előbbi szerzője Zrínyi Miklósnak és Péternek, az utóbbit Katalin apjának, Frangepán Kristóf Farkasnak ajánlotta. A glagolita szerkönyvek kiadásánál is szerepet vállaló Glavinic mellett Bartolić nevek és művek egész panorámáját mutatja be Rafael Levakovičić (Glavinic mellett ő is a *Sacra Congregatio de Propaganda fide* munkatára volt) a bibliafordító Nikola Sartorius Krajačevićen, Bogdan Bakšičon, Juraj Ratkaj Velikotaborskin át a Kempis Tamás *De imitiatione Christijét* horvát versekbe szedő Atanasij Georgijevic Georgiceóig – valamennyien a kor horvát szellemi és irodalmi életének számottevő képviselői voltak.

A vázolt családi tradíció és a jelenkor szellemi közegének koronája természetesen a magyar Zrínyiász, a *Szigeti veszedelem* megjelenése, majd annak Zrínyi Péter készítette horvát transzlációja, az *Adrijanskoga mora Syrena* volt. Az utóbbi 1660-ban Velencében jelent meg, esztendővel előzve meg a *Putni tovaruš* első, ugyancsak velencei kiadását.

Amikor Frangepán Katalin metszetekkel illusztrált, iniciálékkal, kétszínű nyomással készült ízléses könyvecskéje megjelent, ő, a szerző még nem sejtette: évtized elmúltával neki is szüksége lesz egy imádságos lelki útítársra. 1661-ben még okkal hiszi: van értelme a mecenatúrának, a vallásos és világi irodalom és poézis művelésének. Mi több: szükséges is, hiszen – véli akkor – szerzte a világban a kiadott könyvek számát tekintve jelenkorának horvát nemzedéke(i) jócskán lemaradtak. Ami kevés könyv megjelent, elfogyott, kivált a lelki vigaszt kínáló olvasmányok. Ajánlja hát munkáját minden hívő kereszténynek, az úton járóknak kiváltképp, hiszen az úti poggyászban alig foglal helyet, az Istennel való személyes találkozásnak pedig igen jó eszköze lehet.

A prózai ajánlás után szólal meg a költő Frangepán Katalin. Kierlelt, a horvát poézis hagyományait követve nyolcasokban írott költeményben fordul jövendő olvasóihoz (*Vsakomu onomu, ki štal bude ove knjžice* = Mindazoknak, akik majd olvassák e könyvet) összefoglalva hitbéli és morális üzenetét, világszemléletét – s miként Bartolić mondja – a hedonizmusból, a földi élet csalárdságaitól, az állhatatlanságtól, a földi „Theatrum munditól” menekülni vágyó korszak *credóját* fogalmazza meg. A Zrínyi–Frangepán birtokok geopolitikai fekvésének ismeretében úgy tűnik: Frangepán Katalin lelki vigasszal kívánt szolgálni mindazoknak, akiket a törökkel való háborúskodás, a betegségek és járványok, a gyakori éhínség, a császári katonaság durva zsarnokoskodása, kegyetlensége nyomorított. A „szerencse forgandóságának” naponta ismétlődő élménye sem csupán barokk toposzként jelenik meg a könyv lapjain – lévén az az Ozaljtol Csáktornyáig terjedő régió horvát, magyar és részben szlovén lakosságának hétköznapijait meghatározó valóság. Az imakönyv imádságainak tartalmát és célzatosságát a török hordák és a császári csapatok garázdasága, az 1653-as horvát parasztlázadás, a jobbágyság kiszolgáltatottsága, a gyakori járványok magyarázhatják. Imádságok sorakoznak itt a jó termésért, a jó és boldog új esztendőért, a jó halálért, az őrző angyal oltalmáért, aztán a mindenféle ellenség (*suprot vsake féle neprijateljom*), a pogányok, a mellbaj, az égiháború és villámcsapás, az ítéletidő, a rossz-akarók, az aszály ellen s persze a békéért, a lelki tisztaságért, a halottakért, a keresztényekért, az élőkért és holtakért. De jelen vannak a reggeli és estvéli imádságok éppúgy, mint az utazó ember fohásza.

Van a könyvnek egy másik, művelődéstörténeti szegmense is. A kegyességi irodalom egykorú opuszaihoz hasonlóan, az imaszövegek előtt, kalendáriumot talál az olvasó a hónapok latin és horvát neveivel. A magyar jövevényszavakban gazdag *kaj* dialektust követve a latin hónapnevek természetesen „magyarított” alakjait veszi át: *januariuš, februariuš, marciiuš, apriliš, majuš, juniuš, juliuš, augušuš, september, oktober, november, december*. A kötet tipográfiája régi hagyományt követ a hónapok neve feletti, az adott hónap tevékenységére utaló metszetek közlésével, amelyek már a XVI. századi nyomtatott szerkönyvekben s az első nyomtatott horvát kalen-

dáriumokban is felbukkannak. Gyakorlati célokat szolgál a nappalok és az éjszakák hosszának havonkénti közlése, *Az esztendőőről és az évszakokról* (Od godišča i njegovih delov) cím alatt közölt információkat pedig már egykorú tudományos ismeretterjesztésként kell felfognunk. Az évszakok leírása, az esztendő napjai, hetei, hónapjai számának közlése éppúgy erre vall, mint a *bísektiliš*, azaz a szökőév magyarázata. Imakönyvbe iktatott kalendáriumról lévén szó, csak természetes, hogy szakszerűen szól a mozgó ünnepekről (húsvét, pünkösd, Jézus mennybemenetele, Úrnapja), s külön kis passzusban foglalja össze az adventről szükséges vallási tudnivalókat, majd a házasulandókat emlékezteti: advent és nagyböjt idején az egyház nem végez esketést. A kalendáriumi részt az ünnepek rendjét is tartalmazó mozgó időtábla zárja 1661-től 1704-ig.

A *Putni tovaruš* tudatosan komponált mű, megalkotásának időszaka a barokk közép-európai virágzásának ideje, struktúrája, kompozíciója is ennek a világnak tükörképe: a kor Mária-kultusza szövi át, ami a barokk kori népi vallásosság jelenlétére is utal. A Mária-kultusz vállalása már az előszóban kifejeződik, méltó és igazi reprezentációja azonban a hat Mária-fohász s az azt követő, ugyancsak hat részt magában foglaló *Salve Regina-ciklus*. Nemigen tévedünk, ha a kétszer hatos tagolást továbbgondolva ezeket összeadva a 12-es számra figyelünk, s a szakralitás szám-misztikai összefüggésére. Természetesen ebben is valamiféle struktúráteremtő szándékot feltételezve. Az első *Salve Regina-textusra* figyelve tovább erősödik a tudatosságot illető feltevésünk. Ez az *Üdvözlégy* a szakrális szöveget *kroatizálja*, a címe ugyanis így hangzik: *Salve Regina hervacki*, vagyis Üdvözlégy horvát királynő. Benne bőségesen sorakoznak a hétköznapi sanyarúságaihoz kapcsolódó allúziók, amelyek a török határvidék horvát lakosságát immár két évszázada sújtották. „Fordítsd felénk irgalmas tekintetedet patrónánk, és mutasd fel nekünk méhednek gyümölcsét, az áldott Jézust ebben a számkivetettségben” – mondja az imaszöveg, amely számkivetettséget a horvát nép fizikai megpróbáltatásaira emlékeztet.

A szöveget gondozó Zvonimir Bartolić szerint a *textus* második fele a reformációs-ellenreformációs hitvitákra céloz, amikor az eretnek kételkedés kísértésétől kívánja megóvni az anyaszentegyház híveit. A Sátán a kételkedés ilyen kérdéseivel csábítva kísérti meg a hívő embert: „Hogyan lehetséges az, hogy az istenségben három személy alkot egy lényt?”; „Hogyan lehetséges, hogy a szűz gyermeket szülve is [érintetlen] leány maradjon?”; „Hogyan egyesül a Krisztusban az isteni természet [natura] az emberivel...?” Az igaz hívő megretten a kérdések hallatán, s „nem tudja, mit válaszoljon”. Az imádság szerzője segítségére siet: „fohászodj, ember, a Boldogságos Szűz Máriához, háromszor mondván el a dicséretet: *Salve Regina*”, és ő majd kellőképpen felel helyett a kísértő ördögnek. Hogy a szöveget gondozó tudós a hitvitákkal kapcsolatos asszociációja filológiaiilag igazolható-e, nem e recenzió feladata, hogy eldöntse.

A hitélet áhítatos gyakorlását segítő a továbbiakban litániaszövegeket iktat be a könyvecske alkotója (a „Boldogságos Szűz Mária loretói litániáját”, „A Boldogságos Szűz Mária bánat, gyász s a hirtelen halál idején” elmondandó litániáját stb.), az pedig a költői szóban rejlő agitatív lehetőség felismerésére utal, hogy az előszónak szánt költemény mellett Milovec imakönyvből veszi át a *Szent Borbála-himnusz*t, illetve külön ciklusban hét zsoldárszöveget közöl.

A *Putni tovaruš* esztétikai értékvilágát a barokk kori horvát prédikációs irodalom kontextusában lehet és érdemes definiálni. Frangepán Katalin imaszövegei ugyanis számos ponton rokoníthatók Nikola Krajačević Sartorius, Ivan Belostenec, Boltižar Milovec és Juraj Habelić prédikációival. Kiváltképp a terjedelmesebbek, így az *Imádság a jó és boldog halálért* (*Molitva za dobru i sričnu smert...*) című, amelyet a korra jellemzően prolegomena vezet be: *János evangéliuma Előszavának* első része (Jn 1,1–14), s amelyet a továbbiakban, több helyen is, bibliai idézet vagy utalás követ. Például az Oltáriszentség ünneplésére vonatkozó, Pál apostoltól származó *textus* (1 Kor 11,23–25) – amelyet némileg parafrázálva vesz át –, majd alludálás az angyalokra, az arkangyalokra, a kerubokra, a szeráfokra, azután a pátriárkákra és a prófétákra, az apostolokra, s feltűnő módon (jóllehet Pázmány-nál is felbukkan) az Úr megszólításaként – két ízben is – a héber *Adonaj*t fedezzük fel. A parafrázá-

lás, illetve az ó- és újszövetségi motívumok a teológiai érvelés mellett stílárís funkciót is kapnak, nyelvi megformálásuk az adott kor fentebb vázolt három dialektusának elemeiből teremtett, immár regionális irodalmi nyelv fogalom- és kifejezőkészletével történik. Stílustörténeti aspektusból szemlélve úgy tűnik: a *Putni tovaruš* alkotója kerüli az egykorú horvát prédikációk szillogizmusait, de messzemenően kamatoztatja például a szinonimák halmozásának lehetőségét, ami a hitigazságok többoldalú alátámasztása, a meggyőzés eszköze, egyúttal a nyelvi befogadóé is, hiszen a kortárs horvát olvasó vagy hallgatóság a dialektális különbségek okán más-más szót ismert és használt egyazon fogalom kifejezésére. Csak egyetlen példa szemléltetésképpen: az Ozalj környéki nyelv a magyar *fajta* szó megfelelőjeként a *vrstat* használja, míg ugyanezt a csáktornyai-muraközi vidék kaj nyelvet használó lakója magyar jövevényszóval fejezi ki: *fele*, azaz *féle* (*vsake vrste = vsake fele = mindenféle*).

Az esztétikai értékek és a stílustörténeti vonatkozások vizsgálata során szükségképpen szembe-sülünk a mű eredetiségének kérdésével is. Maga a szerző mondja: imakönyvét „németből horvát nyelvre fordítva és készítve” alkotta meg. Némely kutatók a forrást is megtalálni vélték az 1592-ből való, Majna-Frankfurtban megjelent *Christlich Bettbüchlihs. Erster Theil. Darinnen viel schöner und andöchtiger Gebett...* című kiadványban. Zvonimir Bartolić viszont arról győző meg: a *Putni tovaruš* létrejöttében a hazai inspirációk sem hanyagolhatók el. Dešić említett *Raj duše* (A lélek paradicsoma) című munkája semmiképp, amely a hazai (horvát), Róma által még a középkorban engedélyezett glagolita, tehát szláv (pontosabban óhorvát) nyelvű hitbuzgalmi írások, imakönyvek, szerkönyvek hagyományával mutat rokonságot. Nyelvi példákkal alátámasztott állítását további adalékkal is megtoldja. Nikola Krajačević Sartorius népszerű imakönyve, a *Molitvena knjižnica* (Imádságok könyvecske) és a *Putni tovaruš* bevezetőjéből idéz két egyező részletet, mégpedig a Senecától Boccacción át más reneszánsz szerzők által is gyakorta idézett méhhasonlatot, ami a reneszánsz *imitatio* felfogás hagyományának vállalása. „Fogadd és vedd ezt az én ilyen-olyan műve-met és írásomat – mondja olvasójának Krajačević –, amelyet nem az én ostoba fejemből szedtem ki, hanem a sokféle tudós könyvekből (ahogyan a méhek a mézüket a szép virágból) gyűjtöttem ki.” Ugyanez Frangepán Katalin interpretálásában: „Ez a könyvecske csodálatos, erényes német írásokból és könyvekből született, miként a méhek sok rózsából az édességet kigyűjtve, válogatott ajtatóságokkal megtöltöttem és megírtam.” A Krajačević-recepció természetesen megtoldható a bibliai idézetek, parafrázisok, allúziók Krajačević bibliafordításának ismeretére utaló példáival is. Azt már korábban említettük, hogy a Szent Borbála-himnusz Milovec közvetítésével került be *Putni tovaruš* textusába.

A *Putni tovaruš* hasonmás kiadását és modern transzkripcióját, valamint Zvonimir Bartolić tanulmányát tartalmazó *Zriniana triptichon* horvátországi sikere a magyar olvasót elgondolkodásra készítheti. A csáktornyai tudós Frangepán Katalin munkáját a Zrínyi család XVII. századi politikai, katonai, művelődési szerepvállalásának összefüggéseiben vizsgálja – megannyi magyar vonatkozást is érintve. Legbővebben természetesen a nálunk Wesselényi-, náluk Zrínyi–Frangepán-összeesküvés-ként számon tartott, tragédiával végződő eseménysor kapcsán. Tudni kell, Horvátországban a mártír főurak: Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf nyughelye nemzeti gyászhely, s e tragikus hagyomány őrzése az élet több dimenziójában eleven valóság (szakrális emlékezés, történettudományi interpretáció, könyvkiadás, történelemtanítás). A nemzettudat építésében-ápolásában prioritása van, a felnövő generációknak minden újabb tanulmány, könyv novum. Bartolić professzor tanulmányának szempontunkból fontos rétegét alkotja mindaz, amit a költő Zrínyiről, fiának, Zrínyi Ádámnak tragikus sorsáról-haláláról, Zrínyi Ilonáról, a Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcról elmond. Azt pedig csak sajnálni lehet, hogy az összeesküvés olyan ívű magyar szépiroí feldolgozását nélkülöznünk kell, mint a XIX–XX. század fordulóján közreadott, *A Zrínyi–Frangepán-összeesküvés (Urota zrinško-frankopanska)* című Kumičić-regény, amelynek egy-két évenkénti újabb és újabb kiadása Horvátország szerte mindig könyvsikert jelent... ❖